

ИРИНА БОГДАНОВА

ИСКЪТ ПО ЧЛ. 59
ОТ ЗАКОНА ЗА ЗАДЪЛЖЕНИЯТА
И ДОГОВОРИТЕ

enthusiast
SCIENCE

Изданието се публикува с финансовата подкрепа на Висш адвокатски съвет.

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Каталогизация в публикацията

Богданова, Ирина Веселинова

Искът по чл. 59 от Закона за задълженията и договорите/Ирина Богданова. – София : Enthusiast, 2024. – 584 с.

ISBN 978-619-164-627-2

347.4

1. Гражданско право

2. Облигационно право

Ирина Богданова

Искът по чл. 59 от Закона за задълженията и договорите

© Ирина Веселинова Богданова, автор, 2024

© Яна Арзиропулос, дизайн на корицата, 2024

© Enthusiast – запазена марка на „Алто комюникейшънс енд пбблишинг“ ООД, 2024

ISBN 978-619-164-627-2

ИРИНА БОГДАНОВА

ИСКЪТ ПО ЧЛ. 59
ОТ ЗАКОНА ЗА ЗАДЪЛЖЕНИЯТА
И ДОГОВОРИТЕ

enthusiast
SCIENCE

София, 2024

Съдържание

Използвани съкращения	11
УВОД	13
ГЛАВА ПЪРВА. Възникване и развитие на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване и на субсидиарната догма	27
§1. От римскоправните кондикции към общ иск за неоснователно обогатяване	27
1.1. Еволюция на идеята за недопустимост на неоснователното обогатяване в системата на кондикциите	27
1.1.1. Кондикциите в древното и предкласическото римско право	27
1.2. Обща характеристика на кондикциите в класическото и следкласическото право	30
1.3. Кондикциите в епохата на Юстиниан и <i>Corpus Iuris Civilis</i>	32
1.4. <i>Condictio, aequitas</i> и формулата „ <i>nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem</i> “	33
1.5. Отговорност за неоснователно обогатяване извън системата на кондикциите – <i>actio de in rem verso</i>	35
§2. Развитие на идеята за общ иск за неоснователно обогатяване през Средновековието в учението на глосаторите и постглосаторите	41
§3. Канонистите, общата забрана за неоснователно обогатяване и доктрината на Хуго Гроций	47
§4. <i>Versionsklage</i> като общ иск за неоснователно обогатяване, <i>usus modernus pandectarum</i> и естественоправните кодификации	51
§5. Значение на теорията на Савини и приемането на <i>Bürgerliches Gesetzbuch</i> за утвърждаване на концепцията за единен фактически състав на неоснователното обогатяване в германския правен кръг	57
§6. Развитие на <i>actio de in rem verso</i> като общ иск за неоснователно обогатяване във Франция и теорията на Потие във Франция	68
§7. Възприемане на института на общия иск за неоснователно обогатяване в българското право	75
7.1. Рецепция на института на неоснователното обогатяване и концепцията за общ иск за неоснователно обогатяване в следосвобожденското ни право.	
Субсидиарност на <i>actio de in rem verso</i>	75

7.2. Регламентация на генералния иск за неоснователно обогатяване според сега действащата уредба и нормативно закрепване на субсидиарното правило	80
§8. Формулиране и обосноваване на субсидиарната догма	82
8.1. Въведение в проблема – липсата на друг иск и смисловите инверсии на гумата „субсидиарен“ в правния дискурс	82
8.2. Възникване и формулиране на субсидиарното правило във Франция и страните, принадлежащи към романското правно семейство	88
8.2.1. „Извънкодификационният“ характер на <i>actio de in rem verso</i> , теорията за йерархията на източниците и естествената справедливост	92
8.2.2. Изискването за липса на друг иск като последица от извънредния характер на <i>actio de in rem verso</i>	95
8.2.3. Субсидиарност и разбирането за <i>actio de in rem verso</i> като средство за преодоляване на празноти в правото	96
8.2.4. Необходимостта да „няма друг иск“ и забраната за <i>fraus legis</i>	97
8.2.5. Допълващата и корективна функция на неоснователното обогатяване като причина за субсидиарността	101
8.3. Възникване и формулиране на субсидиарното правило в Германия и страните, принадлежащи към германското правно семейство	103
ГЛАВА ВТОРА. Субсидиарността като елемент от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД	113
§1. Субсидиарност на общия иск за неоснователно обогатяване – понятие и правна същност	113
1.1. Терминологични бележки	115
1.2. Понятие за субсидиарност на общия иск за неоснователно обогатяване	120
1.2.1. Дефиниране на субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване в чуждестранната доктрина	122
1.2.2. Дефиниране на субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване в българската доктрина	125
§2. Развитие на правно-догматичните възгледи относно субсидиарността на общия иск за неоснователно обогатяване	129
2.1. Субсидиарността, обяснена чрез несамостоятелния и вторичен характер на доктрината на неоснователното обогатяване	130
2.2. Субсидиарността като преформулиране на правилото <i>lex specialis derogate legi generali</i>	133
2.3. „Силната“ срещу „слабата“ субсидиарност	139
2.4. „Конкретната“ срещу „абстрактната“ субсидиарност	142
2.5. Субсидиарността като изискване, съвпадащо с изискването за липса на <i>causa iusta</i>	144

§3. Съдържание на субсидиарното правило на чл. 59, ал. 2 ЗЗД и изчисления на изискването за липса на друг иск	147
3.1. Значение на понятието „иск“ при формулиране на правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД	148
3.2. Какъв трябва да бъде другият иск, за да се приложи субсидиарното правило	151
3.3. Другият иск и теорията за конкуренцията на притезания	157
3.3.1. Искът по чл. 59, ал. 1 ЗЗД и претенциите за договорна реституция	163
3.3.2. Искът по чл. 59, ал. 1 ЗЗД и ревандикационната претенция	164
3.3.3. Искът по чл. 59, ал. 1 ЗЗД и исковете за граждански деликт	169
3.3.4. Искът по чл. 59 ЗЗД и специалните кондикции по чл. 55 ЗЗД	173
3.4. Друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД – кратки изводи	177
§4. Действие на субсидиарното правило на чл. 59, ал. 2 ЗЗД при наличие на друго средство за имуществено уравнение срещу обогатилото се лице	179
4.1. Нища на действие на субсидиарността – въведение	179
4.2. Как се установява наличието на „друг иск“ по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД	182
4.2.1. Абстрактно или конкретно следва да е съществуването на другия иск по чл. 59, ал. 2 ЗЗД	188
4.3. Материалноправно или процесуалноправно е изискване за „липса на друг иск“	192
4.3.1. Липсата на друг иск като процесуално изискване, водещо до недопустимост на <i>actio de in rem verso</i>	192
4.3.2. Липсата на друг иск като материалноправно изискване	196
4.3.3. Между „липса на друг иск“ по чл. 59, ал. 2 ЗЗД и неправилната правна квалификация	200
4.4. Субсидиарното правило на чл. 59, ал. 2 ЗЗД и евентуалното съединяване на искове в гражданския процес	208
4.4.1. Възможно ли е субсидиарният иск по чл. 59, ал. 1 ЗЗД да бъде заявен като главен?	211
4.4.2. Възможно ли е да се стигне до евентуално съединяване на иска по чл. 59, ал. 1 ЗЗД с друг специален иск за имуществено уравнение?	217
§5. Действие на субсидиарността на <i>actio de in rem verso</i> при наличие на друго средство за имуществено уравнение срещу лице, различно от обогатилния се	220
5.1. Непряко обогатяване, наличието на „друг иск“ към трето лице и принципът за неотговорност на косвено обогатилния се	223
5.1.1. Несъстоятелността на прекия акцепиенс като отклонение	

от абсолютното действие	
на субсидиарността	228
5.2. В защита на разбирането, че искът срещу лице, различно от обогатил се, съставлява друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД	234
5.2.1. Алтернативната претенция срещу лице, различно от обогатил се, и рискът от двойно плащане	234
5.2.2. Алтернативната претенция срещу трето лице, като изключваща елементите на общия иск за неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД	246
5.2.2.1. Наличието на алтернативна претенция срещу лице, различно от обогатил се, като изключващо възможността обедняването да е sine causa	247
5.2.2.2. Наличието на алтернативната претенция срещу лице, различно от обогатил се, като изключващо наличието на обедняване и обогатяване като предпоставки на actio de in rem verso	251
5.2.3. Кратки изводи	256
§6. Действие на субсидиарността при загуба на другия иск	260
6.1. Кога другият иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД е загубен?	261
6.2. Причини за загубата на „другия иск“ и значение на вината на обеднिलото се лице	264
6.3. Съставлява ли искът, който е отхвърлен като неоснователен поради недоказаност, друг иск по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД?	273
ГЛАВА ТРЕТА. Елементи от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД извън субсидиарността	281
§1.Обогатяването като предпоставка на общия иск по чл. 59 ЗЗД	282
1.1. Понятие за обогатяване	282
1.1.1. Даване, получаване и обогатяване	286
1.1.2. Проблемът за морално обогатяване	295
1.1.3. Обогатяването следва да е съобразено с правния рег	300
1.1.4. Обогатяването следва да е настъпило за чужда сметка	303
1.2. Причини за настъпване на обогатяването	306
1.2.1. Противоправни действия като причина за настъпване на обогатяване при иска по чл. 59 ЗЗД?	307
1.3. Форми на обогатяване	318
1.3.1. Увеличаване на актив	318
1.3.1.1. Увеличаване на актива и подобряване на чуждо имущество	322
1.3.1.1.1. Съставлява ли обогатяване откриването на нови физически свойства на определена вещь?	323
1.3.1.1.2. Обогатяване и незаконно строителство	325
1.3.1.1.3. Субективно и обективно обогатяване	327
1.3.1.2. Съставлява ли владението форма на	

увеличаване на актива?	332
1.3.1.2.1. Понятие за неоснователно владение, което обосновава приложението на чл. 59 ЗЗД	336
1.3.1.2.2. Винаги ли осъществяването на фактическа власт води до обогатяване на лицето, което я осъществява?	338
1.3.2. Спестяване на сигурен разход	343
1.3.2.1. Спестеният разход и ползването на чужди блага без основание	343
1.3.2.2. Спестеният разход и годността на обекта въобще да бъде ползван	348
1.3.2.4. Сигурният спестен разход и намаляването на пасива	356
1.3.3. Намаляване на пасива	358
1.3.3.1. Обогатяване и изпълнение от трето лице на чужд дълг, който дължникът е можел правомерно да не изпълни	362
§2. Обедняване – понятие, правна същност и форми на обедняване	363
2.1. Понятие за обедняване	363
2.2. „За“ и „срещу“ изискването за <i>alterius detrimento</i> като предпоставка на <i>actio de in rem verso</i>	366
2.3. Правна същност на обедняването	374
2.3.1. Обедняването да не може да бъде отстранено по друг начин	374
2.3.2. Обедняването да не е прехвърлено върху трети лица	
2.4. Форми на обедняване	380
2.4.1. Намаляване на актива	
2.4.1.1. Намаляване на актива и някои случаи на плащане на чужд дълг	381
2.4.1.2. Плащане на задължение от един от съпрузите по време на брака	383
2.4.2. Увеличаване на пасива	
2.4.3. Сигурният пропуск да бъде увеличен активът	386
2.4.3.1. Сигурен пропуск да бъде увеличен активът и ползването на чужд имот	399
§3. Връзка между обедняване и обогатяване	411
3.1. Каузална или генетична е връзката между обедняването и обогатяването?	413
3.1.1. Прякост и непосредственост на имущественото разместване?	415
3.2. Към обосноваване на генетичния характер на връзката между обедняване и обогатяване	419
3.3. Даване на нещо <i>sine causa</i> и връзката между обедняване и обогатяване при иска по чл. 59 ЗЗД	423
§4. Обедняването и обогатяването да са без основание	428
4.1. Модели на регламентация: <i>injunct factors v cause legitime</i> в правото на неоснователно обогатяване	428
4.2. Понятието за основание	434

4.2.1. Понятието за основание в чуждата литература	434
4.2.2. Понятието за основание в българската правна доктрина	437
4.2.2.1. Между безпричинното обогатяване и липсата на основание	438
4.2.2.2. Основанието като цел	440
4.2.2.2.1. В защита тезата на проф. Кожухаров	442
4.2.2.3. Основанието като правоотношение	447
4.2.2.4. Основанието като юридически факт	448
4.2.2.5. Основанието като правоотношение между обеднилия се, обогатилия се и трето лице	449
4.3. Други виждания за основанието в института на неоснователното обогатяване	460
4.3.1. Съставлява ли <i>causa iusta</i> наличието на законово правило, предписващо задържане на обогатяването?	461
4.3.2. Законово правило, наличие на друг иск и <i>causa iusta</i>	473
4.3.3. <i>Causa retentionis</i> , съзнателни действия на обеднилия се и изпълнението на нравствен дълг	477
4.3.4. Основанието като проявена грешка, вина и действия в личен интерес от страна на обеднилия се	488
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. Вземането за имуществено уравнение по чл. 59 ЗЗД	491
§1. Възникване и изискуемост на вземането на обеднилия се срещу обогатилия се по чл. 59 ЗЗД	492
§2. Страни по правоотношението, възникнало от неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД	496
§3. Изчисляване на размера на вземането за имуществено уравнение по чл. 59 ЗЗД	509
3.1. Правилото за по-малката стойност при общия фактически състав на неоснователно обогатяване обогатяване	509
3.1.1. Влизат ли ползите, които обогатеният е извлечъл, в обхвата на претенцията по чл. 59 ЗЗД?	511
3.2. Установяване размера на обедняването и обогатяването	515
3.2.1. Някои особености при изчисляване размера на вземането по чл. 59 ЗЗД	519
3.3. Момент на определяне на размера на вземането по чл. 59 ЗЗД	524
3.3.1. Инфлация и размерът на вземането по чл. 59 ЗЗД	537
§4. Вземане по чл. 59 ЗЗД и лихва за забава по чл. 86 ЗЗД	542
§5. Погасителна давност и вземането по чл. 59 ЗЗД	545
§6. Значението на риска, вината и действията в личен интерес от страна на обеднилия се при определяне размера на <i>actio de in rem verso</i>	549
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	566

Използвани съкращения

ВКС	Върховен касационен съд
ГГК	Германски граждански кодекс
ГК	Граждански кодекс (посочва се съответната държава)
ГК	Гражданска колегия (на ВКС)
ГК РФ	Граждански кодекс на Руската федерация
г.о.	гражданско отделение
ГПК	Граждански процесуален кодекс
ЗЖСК	Закон за ЖСК
ЗЗД	Закон за задълженията и договорите
ЗС	Закон за собствеността
ЗН	Закон за наследството
ЗУТ	Закон за устройство на територията
опр.	определение
ОС	Общо събрание
ОСГК	Общо събрание на Гражданска колегия (на ВКС)
ОСТК	Общо събрание на Търговска колегия (на ВКС)
ППВС	Постановление на Пленума на Върховния съд
РС	Районен съд
с-в	състав
СИО	съпругеска имуществена общност
СК	Семеен кодекс
ТЗ	Търговски закон
ТК	Търговски кодекс
ТК	Търговска колегия (на ВКС)
ТР	тълкувателно решение
ФГК (CCF)	Френски граждански кодекс
чл.	член
ШОЗ	Швейцарски облигационен закон
ЮФ	юридически факт

BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
CCI (Codice Civile Italiano)	Италиански граѓдански кодекс
CCQ (Code Civil du Québec)	Граѓдански кодекс на Квебек
CCR (Codul Civil al României)	Румънски граѓдански кодекс
DCFR'2009	Проект за Обща референтна рамка (Draft Common Frame of Reference)
PECL	Приципи на европејското дого- ворно право (Principles of European Contract Law)

Увод

Формулирането на общи правила винаги е било примамлива цел за юриста, което вероятно е израз на невинаги основателната вяра в разума и в способността на човешкия ум да създаде краен брой правила, които да обхващат всичко¹. Вероятно и затова въпросът дали трябва и може правото на неоснователно обогатяване да бъде систематизирано посредством генерална клауза, която не само да функционира като обяснение за отделните случаи на неоправдани имуществени размествания, но и като самостоятелен източник на задължения, отдавна занимават и правната доктрина, и съдебната практика. И това е лесно разбираемо, като си дадем сметка за преимуществата и недостатъците, които възприемането на един или друг законодателен подход притежават. Защото възможни модели на регламентация на общ иск за неоснователно обогатяване рефлектират и върху самата структура на института, и определят съотношението между различните средства на защита, като всичко е въпрос на законодателна техника. Така, типологията на система, която съдържа само специални средства за имуществено уравнение при размествания *sine causa*, е годна да даде регламентация само за специални случаи на неоснователно обогатяване, които имат силно ограничен нормативен потенциал и често оставят „помежду си и покрай себе си“ твърде много неуредено пространство и законови празноти. За сравнение една генерална клауза в материята на неоснователното обогатяване има преимуществото да приюти всички възможни бъдещи случаи на неоправдани имуществени размествания поради неограничения си нормативен потенциал, създавайки хармо-

¹ Тези думи принадлежат на доц. Кристиан Таков и са част от неговата лекция, посветена на проблемите на неоснователното обогатяване, разглеждани в рамките на семинар, организиран от ИК „Труд и право“ през месец март 2016 г.

ничност и баланс в една нормативна система. Но и винаги остава страхът, че нормативното закрепване на общ иск за неоснователно обогатяване, който има неограничен потенциал и приложно поле, ще създаде възможност да бъдат заобиколени други нормативни правила и ще „абсорбира“ вече съществуващите специално създадени за определени случаи искове за неоснователно обогатяване. Подобни колебания, които съпътстват историята на формулиране на генерална клауза в материята на неоснователно обогатяване в повечето национални юрисдикции на Континента, имат своите сериозни исторически оправдания, които водят своето начало още от римското право (и не само защото понятието обогатяване без основание (*iusta causa*) има неоспорим римскоправен произход) и минават през интерпретациите, които античните текстове получават в трудовете на глосаторите и коментаторите. Някои от представителите на Школата на Глосаторите и на Постглосаторите от XIV в. продължават тенденцията от Юстиняновото право да разширяват приложното поле на познати до този момент текстове, което става чрез *actiones infactum* и *actiones utiles* – тенденция, позволяваща съществуващите правила да се приложат към нови фактически ситуации. От дистанцията на времето тези адаптации безспорно следва да бъдат оценени като имащи отношение към еволюцията на идеята за създаване на обща претенция за неоснователно обогатяване. При все това глосаторите не излизат от набора на правила, съдържими в *Corpus iuris civilis*, нито пък създават обща претенция в материята на неоснователно обогатяване, като съгласно общоприетото разбиране нито те, нито техните наследници са видели връзка между общия принцип за недопустимост на неоснователно обогатяване, чието съществуване те признават, и другите специфични средства за отстраняване на неоснователното обогатяване.

Може да се каже, че в исторически план именно дейността на глосаторите и постглосаторите безспорно съставлява стъпка към утвърждаване не само на общ принцип за недопустимост на неоснователното обогатяване, но и на общо средство за защита в полза на обеднिलото се лице, чиито корени според някои изследователи могат да бъдат открити и в каноническото право. Това обяснява и защо през XVI в. именно каноническата доктрина, бидейки допълнително усложнена, бива използвана от учените от школата на испанските схоластици като отправна точка при формулиране теорията

за реституцията, инспирирана по всяка вероятност и от идеята на Аристотел за корективната справедливост. Испанските схоластици, следвайки принципите на Тома Аквински, създават система от задължения, които водят до реституция в случаи на несправедливост, като възприемат в по-малка или по-голяма степен идеите на цивилното право от тази епоха, подчинени на стремежа отделни текстове от *Corpus Iuris Civilis* да бъдат представени като конкретно проявление на общия принцип за забраната за неоснователно обогатяване.

Въпреки тези усилия едва век по-късно Hugo de Groot е този, който извежда концепцията за обогатяването от моралната теология, превръщайки теологичните концепции в юридически такива. По причина, че разбиранята на испанските схоластици, вдъхновени от Grotius, имат по-скоро корени във философията, някои автори изпитват опасения дали говорейки за неоснователно обогатяване, Grotius всъщност не е визуирал по-скоро етична, отколкото правна концепция. Очевидно обаче подходът на Grotius е този на естественото право, което той разбира именно като приложимо право. Това проличава особено отчетливо в неговите идеи за признаване на претенцията за неоснователно обогатяване, която се прилага за всички случаи, в които определено лице придобива полза *sine causa* от имуществото на друг или би могъл (за в бъдеще) да придобие такава. Така благодарение на учението на естественоправната школа рационалният позитивизъм на Просвещението и хуманизма, идеята за общ иск за неоснователно обогатяване през XVIII в. се настанява все по-трайно, за да получи своята кулминация в епохата на големите кодификации. И това е лесно разбираемо, тъй като за идеологията на кодификацията е характерен стремежът към ясни и стегнати формулировки, които в същото време са достатъчно общи, така че да бъдат основа за решаване на всеки правен спор.

В следкодификационния период обаче вярата във възможността на човешкия разум да създаде крайни на брой правила, които да притежават потенциала и абстрактната годност да се приложат към всички възможни хипотези на неоправдани волни и неволни имуществени размествания, бива сериозно разколебана. През XX в. все по-често се повдига въпросът дали въобще трябва правото на неоснователно обогатяване да бъде систематизирано чрез възприемане на генерална клауза. Постепенно превес взема общият страх, че нор-

мативното закрепване на общ иск за неоснователно обогатяване, който има неограничен потенциал и приложно поле, ще създаде възможност да бъдат заобиколени други нормативни правила и ще „абсорбира“ вече съществуващите специално създадени за определени случаи искове на неоснователно обогатяване. Това поставя особено остро въпроса за съотношението между общия иск за неоснователно обогатяване и други, вече съществуващи, претенции за отстраняване на неоснователното обогатяване. Така започва и дебатът за мястото на общия иск за неоснователно обогатяване и това по какъв начин една генерална клауза в материята на неоснователно обогатяване би могла да се впише в система от съществуващи правила. Оттук и историческите, и систематичните аргументи срещу възвеждане на общ иск за неоснователно обогатяване се оказват решаващи при възприемането в романо-германската правна система на субсидиарната догма като ограничител на приложното поле на общата претенция за неоснователно обогатяване. Така в исторически план субсидиарността възниква като отражение на опасенията, че възприемането на един общ принцип за забрана за неоснователно обогатяване, респективно неговото нормативно закрепване по пътя на създаване на общ иск за неоснователно обогатяване с едно твърде широко приложно поле и неограничен потенциал, могат да се превърнат в разрушител на една стройно изградена нормативна система от съществуващи нормативни правила, като се открива път към нарушаване на забраната за *fraus legis* чрез едно по-скоро извънредно и добавъчно средство за защита, за каквото *actio de in rem verso* се възприема първоначално.

Тези опасения не остават чужди и на българския законодател, който със Закона за задълженията и договорите от 1951 г. при регламентацията на неоснователното обогатяване поема по двойствения път на уредбата както на отделни кондикции (чл. 55–58 ЗЗД), така и на генерална клауза за неоснователно обогатяване – чл. 59 ЗЗД. И веднага възниква конфликтната ситуация: желаният обсег на така дадената уредба е по-широк от отделните кондикции, но пък по-тесен от генералната клауза. И именно в опит да ограничи опасно широкото приложно поле на тази генерална клауза нашият законодател изрично я признава за „субсидиарна“, т.е. допуска приложимостта и само „когато няма друг иск, с който обеднелият може да се защити“ (по арг. чл. 59, ал. 2 ЗЗД). Същевременно с реципира-

нето на отрицателната формулировка за липсата на друг иск биват възприети не само позитивните, но и негативните ефекти на романския модел, защото субсидиарността на *actio de in rem verso* остава за ищеца едно неразбираемо изключение от възможността да упражни права, които си мисли, че притежава, докато за юристите то продължава да е едно енигматично отричане на правилата, които те считат за приложими. Това обяснява защо в продължение на столетия европейската цивилистична мисъл се опитва да даде една по-прецизна дефиниция на субсидиарността, с чиято помощ да бъдат по-лесно изяснени съдържанието и действието на отрицателното изискване за липса на друг иск. Оттук и субсидиарността най-общо бива представяна като название на концепция, с която се описва връзката или съотношението между общата претенция за неоснователно обогатяване и други правни средства за защита. На едно по-високо концептуално ниво субсидиарността в сравнителноправната литература се определя и като теория, обозначаваща случаите, в които определен принцип или доктрина ограничават съществуването на други или бива отречена възможната конкуренция между два определени правни института, защото съществуването на единия прави другия нежелан или ненужен. Може да се каже още, че субсидиарността описва връзката между два иска, която връзка е от такова естество, че едната претенция ограничава другата, дори да са налице изискванията за прилагане на последната. В правната литература се изтъква още, че субсидиарността прави така, че да не се допуска конкуренция между средствата за защита, когато се твърди, че едно лице е обедняло, тъй като съществуването на едно средство за защита прави съществуването на друго, алтернативно такова, нежелано и ненужно.

Яснотата на така дадените формулировки обаче е само привидна, защото доктрината на субсидиарността не може да бъде обща и еднаква в материята на неоснователното обогатяване на различните юрисдикции, тъй като тя трябва да бъде разглеждана и оправдана в точно определен контекст чрез внимателна оценка на конкретната национална правна политика и принципи. Затова, докато в страните, принадлежащи към романската правна традиция, субсидиарността се разбира като невъзможност за ищеца да предяви какъвто и да било друг иск, то в Германия и Австрия (като отчасти това е и подходът на доктрината в Швейцария) принципът на субсидиар-

ност на *Nichtleistungskondiktion* се занимава единствено с връзката между обогатяването, настъпило чрез пряка престация (*Leistung*) и случаите на имуществени размествания, които са осъществени по начин, различен от прякото преминаване на блага от патримониума на обеднелия се към този на обогатилия се, като се визуират предимно случаите на т.нар. обогатяването на трета страна. Оттук и оказвайки се название на различни в съдържателно отношение концепции, дори там където субсидиарността на иска за неоснователно обогатяване е нормативно закрепена, нейното практическо значение и приложно поле остава изключително дискусивно. Това колко са големи измеренията на съществуващите съмненията и колебанията в тази насока се доказва дори и с най-беглия преглед на наличната българска и чуждестранна литература по въпроса, което оправдава и нуждата от самостоятелно изследване на въпроса в настоящето изложение. Това се налага и от обстоятелството, че по подобие на своя първообраз ГК на Италия от 1942 г. и българският ЗЗД мълчи по твърде много въпроси от съществено значение за правилното разбиране и прилагане на правилото на чл. 59, ал. 2 ЗЗД като тези какъв следва да бъде другият иск, че неговото наличие да изключи приложимостта на общата претенция за неоснователно обогатяване, респективно към кой момент следва да е налице друг иск, как се установява неговото наличие. За съжаление, у нас авторите, които са се занимавали с въпросите на субсидиарността на *actio de in rem verso*, обикновено се задоволяват да посочат единствено, че при наличие на алтернативно приложима правна норма (различна от тази по чл. 59, ал. 1 ЗЗД, която е обща) следва да се приложат именно уредените в нея правни последици или че субсидиарността означава, че искът по чл. 59 ЗЗД не се конкурира с други искове и той е последна възможност за защита на обеднялото лице. Едно подобно обяснение на субсидиарността обаче не ни дава отговор на въпроса как при заявено от ищеца правно основание на исковата претенция чл. 59, ал. 1 ЗЗД съгът може да прецени, че е налице „друг иск“. На следващо място, твърде малко или никакво внимание се отделя на процесуалните измерения и значението на формулировката „да няма друг иск“ в исковия граждански процес с оглед на това как се определя съществуването на друга алтернативна претенция – конкретно или абстрактно, а така и нужно ли е да се изследва възможността за нейното успешно провеждане. Встрани от научния интерес на бъл-

гарската доктрина като че остава още и проблемът дали последиците от установяване наличието на друга алтернативна претенция се проявяват на материалноправно или на процесуалноправно ниво. Допълнителни трудности поставя и липсата на единомислие по въпроса дали съществуването на друг иск следва да се преценява единствено по отношение на обогатилото се лице или наличието на алтернативно средство за възстановяване на имущественото равновесие, макар и насочено към трето лице, е годно да изключи приложението на *actio de in rem verso* по отношение на обогатилния се. Оттук и разграничаването на случаите на директно и индиректно преминаване на блага с оглед на това дали обогатяването се реализира в рамките на двустранни или тространни отношения също свидетелства за различното съдържание на субсидиарното правило и последиците, които неговото приложение влече. И още – не става ясно дали изискването за „липса на друг иск“ бива призовано в случаите, в които все още съществува възможност за предявяване на друг иск, или точно обратното – само там, където основанието на главния иск е изчерпано. Оттук и като не по-малко проблематично се очертава действието на субсидиарността при наличието на друг иск, който обаче е загубен или се е оказал неефективен като средство за отстраняване на настъпилото имуществено неравновесие.

Тези и други въпроси представляват може би една от най-чувствителните области при изследване общата претенция за неоснователно обогатяване като едновременно с това тяхното изясняване има значение както за развитието на практиката, така и на доктрината. Изключение от това не правят и въпросите, които поставят останалите елементи от фактическия състав на общия иск за неоснователно обогатяване, а именно обогатяване на едно лице за сметка на друго, обедняване на това лице, свързано с обогатяването на първото, връзка между обедняването и обогатяването, а така и липса на основание за обогатяването. Макар и тези елементи обичайно да се разглеждат в класическите учебните курсове по облигационно право, така и в коментарната литература, през последните години бележи рязко увеличаване съдебната практика по приложението на иска по чл. 59 ЗЗД, което налага не само преосмислянето на някои досега считани за общовалидни разрешения, но още и взимане на становище по въпроси, които до този момент не са били изследвани. Отделно от това се оказва, че някои утвърдени като почти

аксиоматични разбирания, които биват безкритично преповтаряни в доктрината и юриспруденцията, не са съвсем правилни, а тяхното приложение на практика води до практически неугържими резултати. Така често даването и получаването, които са характерни за механизма на имуществено размятане, характерен за престаиционните кондикции, често неправилно се прилага към претенцията по чл. 59 ЗЗД. Самото даване и получаване на нещо (особено що се отнася до вещи) не са годни да обосновават претенция за неоснователно обогатяване в случаите, в които същите като фактически действия не са довели до прехвърляне на права (вещно право или ограничено вещно право). Тоест там където е съхранена вещноправната претенция, то и акцепиенсът не е обогатен от даденото, а от нещо друго. Не по-малко интересни са проблемите, които формите на обогатяване поставят, а така и питането дали обогатяването трябва да има задължително материален характер и да е оценимо в пари или е възможно и т.нар. морално обогатяване, дали владението съставлява релевантна форма на увеличаване на актива при ползване на чужди блага без основание, включително какво е значението на годността на обекта за използване с оглед на обогатяването, а така и на субективната полезност на привлязлото в имуществото. В допълнение при анализ на съществуващата съдебна практика се оказва, че предизвикателство съставляват практическите проблеми, които формулата за сигурния спестен разход като форма на обогатяване поставя в контекста на необходимостта да бъде изяснено кога сме изправени пред такива необходими разходи.

Другият проблематичен момент, който оправдава нуждата от това по-подробно изследване на отделните елементи от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД откъдето субсидиарността, е, че в нашата гражданскоправна доктрина твърде малко внимание се отделя на обедняването. В този смисъл и българската доктрина остава отчасти изолирана от активните научни дискусии на Континента по въпроса дали въобще обедняване следва да е налице за успешното провеждане на *actio de in rem verso*. При изследване на въпроса в сравнителноправната литература се оказва, че по отношение значимостта на изискването за обедняване като елемент от *actio de in rem verso* се наблюдават забележително различни подходи в различните правни системи, а така и национални юрисдикции. Така в рамките на германския модел на неоснователно обогатяване или се

отрича необходимостта да се изследва обедняването на ищеца, или последното не се счита като абсолютна предпоставка за успешното повеждане на общия иск за неоснователно обогатяване. Причините за това са чисто исторически и догматични. Така още в ранния следкодификационен период едни от водещите учени Wilburg е на мнение, че искът за неоснователно обогатяване следва да се уважи (при наличие на другите условия) независимо от това дали ищецът е обеднял, а още повече без оглед на размера на обедняването. Тази позиция в чуждата литература налага да бъде преосмислена концепцията у нас за обедняване, включително в контекста на изискването за липса на друг иск, защото в случаите, в които ищецът по *actio de in rem verso* разполага с друго средство за компенсирание на своето обедняване, може да се окаже, че обедняване не е налице. Идентично е положението и когато настъпило е било прехвърлено върху трети лица или се окаже, че се е осъществило за сметка на трети лица. Оттук и самото изискване „за сметка на“ отвежда и към необходимостта да бъде доказано наличието на връзка между обедняването и обогатяването. Безспорно *ratio legis* на едно подобно изискване се свежда до това, че ищецът, който не е обеднял или поне не е обеднял във връзка с обогатяването на ответника, не би имал правен интерес да предяви *actio de in rem verso*. Въпреки това у нас, а и така и в сравнителноправен аспект, изискването за установяване на връзка между обедняването и обогатяването се разглежда по-скоро като част от проблема за допустимостта на *actio de in rem verso* в случаите на непряко обогатяване и дискусиата около необходимостта имущественото разместване да е настъпило пряко и непосредствено. Оттук и често неприложимостта на *actio de in rem verso* в случаи на имуществени размествания между три и повече лица погрешно се обяснява с липсата на пряко и непосредствено преминаване на блага от един към друг патримониум, което невинаги е коректно. В действителност в повечето случаи, в които е налице „опосредено“ преминаване на блага *sine causa*, общата претенция за неоснователно обогатяване не се прилага, но по причина, че обичайно между третото лице (през чийто патримониум обогатяването е преминало) и обеднелия се, респективно обогатилия се, са налице договорни правоотношения или поне едно от тези правоотношения съществува или е съществувало. Това и дава основание да се заключи, че в такива ситуации съществува „друг иск“ за имуществено уравне-

ние, което дисквалифицира приложимостта на *actio de in rem verso* към подобни ситуации, но по причина на неговата субсидиарна природа, а не защото не е налице директен имуществен трансфер. Това, за съжаление, остава недооценено и недоразбрано понякога в юриспруденцията ни, а така и в правната ни литература, което оправдава и неговото по-задълбочено изследване в настоящето изложение. По този повод е направен опит и за изясняване на връзката между изискването да е налице връзка между обедняването и обогатяването и това за липса на основание за имущественото разместване. Оказва се, че съществуващите в доктрината ни обяснения относно понятието за основание в материята на неоснователното обогатяване не са годни да обхванат и хипотезите на непряко обогатяване. Проблемът всъщност идва от обстоятелството, че когато говорим за основание при обогатяване, настъпило между три и повече лица, то по необходимост следва да се държи сметка не само за възможното наличие на правоотношение между обеднилия се и обогатилия се, но така също и между обеднилия се, съответно обогатилия се и едно трето лице, през чийто патримониум обикновено преминава обогатяването. Това важи особено в случаите, в които обогатяването е постъпило в патримониума на обогатилия се като резултат от изпълнение по валидно правоотношение между обеднилия се и едно трето лице. Оттук и под основание за имуществено разместване в хипотезите на обогатяване между три и повече лица, които са традиционното приложно поле на общия иск, ще следва да се разбира както налично правоотношение между обеднилия се и трето лице, така и между трето лице и обогатилия се, доколкото именно изпълнение на задълженията по това „външно“ правоотношение често е причина за косвеното обогатяване на обогатилия се. Чрез възприемането на едно подобно понятие за основание в контекста на общия фактически състав на чл. 59 ЗЗД у нас би могла да бъде преодоляна и инерцията на едно погрешно разбиране, а именно, че наличието или отсъствието на друг иск следва да бъде преценявано единствено в отношенията между обеднилия се и обогатилия се. Напротив, включително съществуващото правоотношение между обеднилия се и трето лице, респективно между обогатилия се и трето лице, което отношение дава иск за отстраняване на обедняването, следва да се разглежда още и като *causa iusta*, което и да доведе до изключване приложението на чл. 59 ЗЗД към подобни хипотези. Само така

може да бъде даден отговор на въпроси, които или се подминават в мотивите на юриспруденциалните актове посредством позоваване на клиширани и общоизвестни принципни положения, или се дават разрешения, които са неугържими на практика, като се създава възможност за получаване на „двойно обезщетение“ от страна на обеднилото се лице.

Не по-малко сложни и незаслужено пренебрегвани в съвременната ни доктрина са проблемите като този влизат ли в понятието за основание проявена грешка, вина и действия в личен интерес от страна на обеднилия се (без да е налице дарение). Идентично е положението с разрешаването на дискуссионния в чуждата доктрина въпрос съставлява ли *causa iusta* наличието на законово правило, предписващо задгържане на обогатяването, който у нас не е бил разглеждан в детайли, а още по-малко е изяснено съотношението между изискването за липса на друг иск и наличието на основание за задгържане на обогатяването. Състоянието на съдебната практика у нас понастоящем не дава категоричен отговор и на други значими въпроси като този защо изпълнението на нравствен дълг от страна на обеднилия се, респективно установяване, че обеднилият се е действал при свободно формирана воля – съзнателно и доброволно, да не водят до неоснователност на иска по чл. 59 ЗЗД. По този повод следва да се посочи, че в сравнителната литература при изследване на случаите, в които обогатяването за чужда сметка е настъпило като последица от действията на самия обеднил се, традиционно се приема, че осъществилото се имуществено разместване не е *sine causa* и не подлежи на възстановяване, ако обеднилият се е действал при свободно формирана воля – съзнателно и доброволно. Тази формула е непозната у нас, което налага същата да бъде не само представена, но и да бъде изследван нейният потенциално положителен ефект върху разрешаването на редица проблеми, които правилото на чл. 59 ЗЗД поставя пред правораздавателните органи.

Считам, че дори само поставянето на подобни въпроси, които или изобщо не са били разглеждани, или са били споменавани, но чрез преповтаряне на формули, чиято практическа приложимост остава силно оспорима, свидетелства за практическото значение на поставените проблеми. Това може да бъде ясно видяно и при изследване съдържанието и обхвата на самото задължение по чл. 59 ЗЗД, което предполага да бъде взето отношение и по редица по-общи за облига-

ционното право въобще въпроси. В тази връзка са разгледани проблемите относно момента на възникване на вземането по чл. 59 ЗЗД, неговата изискуемост, дължимост и начисляване на лихва по чл. 86 ЗЗД, а така и приложение на правилата за погасителна давност заедно с някои по-спорни хипотези, касаещи лица, които могат и срещу които може да се проведе иск с правно основание чл. 59 ЗЗД.

Другият проблематичен момент, който оправдава нуждата от изследване на обхвата и съдържанието на задължението за имуществено уравнение по чл. 59 ЗЗД, е формулата за „по-малката стойност“, която ограничава размера на претенцията. Водещата законодателна идея е на обеднилото се лице да се даде възможност да иска имуществено уравнение само за това, с което имуществото му е намаляло. Това е оправдано и в исторически план, защото, ако се върнем към De Groot, то той основно конструира отговорността за неоснователно обогатяване² върху необходимостта да се обезщети и отстрани дисбалансът (onevenheid) при придобиване на чужда собственост. Доколкото обаче формулата за „по-малката стойност“ не сочи момента, към който следва да бъде установен размерът на обедняването и обогатяването³, това се превръща в повод за някои противоречиви разрешения, като въпросът е бил спорен още в цивилистичната доктрина, създадена при действието на ЗЗД (отм.), и при липса на нормативно правило, закрепващо *actio de in rem verso*. Основният проблем е дали релевантен за осъществяването на тази преценка следва да бъде моментът, към който ползата действително се е очертала (тоест от момента на неоправданото имуществено разместване), или следва да бъде избран денят на завеждането на

² В настоящето изложение условно ще бъде използван изразът „отговорност за неоснователно обогатяване“, макар че терминът отговорност сочи по-скоро на задължението на правонарушителя да поправи вредите, които правонарушението е предизвикало в сферата на друго лице, докато претенцията за неоснователно обогатяване не представлява имуществена санкция за нарушено договорно задължение или за неопозволено увреждане и не е форма на гражданска отговорност за вреди. За многозначността на термина отговорност виж **Конов, Т.** Основание на гражданската отговорност. – Сб. Подбрани съчинения. Сиела, С., 2010 г., с. 21–22.

³ Връщането в натура в хипотезата на чл. 59 ЗЗД би било по-скоро изключение при това само при наличие на допълнително съглашение между обеднилото се и обогатилото се лице. По въпроса за съдържанието и обхвата на задължението за връщане в натура виж изложението у **Мумев, К.** Неоснователно обогатяване по чл. 55–58 ЗЗД. Сиби, 2014 г., с. 171–173.

иска, който въпрос все още се разрешава нееднозначно, поради което обуславя и научния интерес към него. Оттук допълнителни дискусии се пораждат около това, ако оценката на обедняването и обогатяването следва да бъде извършвана към момента на предявяването на иска за имуществено уравнение, то ще бъде ли гържан отговорен ответникът, който „вече не е обогатен“, респективно имат ли отношение към обема на задължението по чл. 59, ал. 1 ЗЗД причините, довели до намаляване или изгубване на обогатяването, а така и знанието на обогатилния се, че полученото е *sine causa*? Не на последно място, доколкото задължението за имуществено уравнение по чл. 59 ЗЗД е парично, то следва да бъде взето отношение към един по-общ за паричните задължения въпрос, а именно дали следва да се отчете настъпилата след осъществяване на обедняването и обогатяването инфлация при определяне размера на вземането по чл. 59 ЗЗД.

ГЛАВА ПЪРВА

Възникване и развитие на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване и на субсидиарната догма

§1. От римскоправните кондикции към общ иск за неоснователно обогатяване

1.1. Еволюция на идеята за недопустимост на неоснователното обогатяване в системата на кондикциите

1.1.1. Кондикциите в гревното и предкласическото римско право

Понятието обогатяване без основание (*iusta causa*) има неоспорим римскоправен произход, макар и римското право да не е познавало някакво общо правило или принцип, съгласно който да се забраняват всички форми на неоснователно обогатяване. Идеята за неоснователното обогатяване в римското право е намерила своето отражение в множество и най-разнообразни юридически конструкции⁴, сред които централно място заемат т.нар. кондикции за връщане на полученото без основание⁵. В етимологичен план самото наименование *condictio* произлиза от глагола „*condicere*“⁶, което е свързано с поканването⁷, което ищецът отправял към ответника, когато послед-

⁴ Вж. **Zimmermann, R.** The law of obligations. The roman foundation of the civilian Tradition, cape Town: Juta & co. ltd, 1990, pp. 838–852.

⁵ **Scholten, J. E.** The General Enrichment Action that Was. SALJ. 1966, № 83, p. 391. (цум. по Feenstra, Robert. (1999) – In: Unjust enrichment: the comparative legal history of the law of restitution Schrage, Eltjo J. H. [Hrsg.]. – Berlin.1999, pp. 228–35).

⁶ **Zimmerman, R.**, The law of obligations. p. 835.

⁷ **Бартошек, М.** Римское право (Понятия, термины, определения)/Пер. с чеш. М.: Юрид. лит., 1989. с. 82 сочи, че *condicere* означава съобщавам, призовавам.

ният в рамките на *legis actio per condictionem* е заявил, че не дължи претендираната от ищеца престация⁸. Кондикциите вероятно са признати за първи път с *lex Silia* и *lex Calpurnia*, като за първи път първо около края на III в. пр.Хр. е въведен *condictio certa pecunia* за връщане на определена парична сума с *lex Silia* и след известно време с *lex Calpurnia* е представена и *actio certae rei*⁹ за връщане на определена вещ¹⁰. Едва по-късно бива създадена и *condictio incerti*¹¹, за която се твърди, че била пригодена за случаите, в които обогатяването се състои в нещо друго, различно от вещ и парична сума, като едно действие, учредяване на вещно право, опрощаване на дълг¹² и др. Според някои автори предметът на тази кондикция е бил самото обогатяване¹³.

Кондикциите първоначално се развиват като лични искове¹⁴ в

⁸ **Андреев, М.** Римско частно право. Седмо преработено изд. Тракия – М, 1999 г., с. 93.

⁹ **Хаусманнгер, Х.** Casebook по римско вещно право. Научен превод Т. Пиперков, II преработено изд. С., Сиби, 2008 г., с. 416.

¹⁰ Може да се твърди, че тези две така първоначално въведени *condictio* имали за цел да санкционират общо всички задължения, които са се развили от Закона на Дванайсетте таблици. Същевременно Законът на Дванайсетте таблици (451–450 пр. н.е.) никъде не съдържа терминът „*condictio*“. Така **Belling, D.** *European Trends in the Law on Unjustified Enrichment – From the German Perspective.* Korea U L Rev. 2013, № 13, p. 45.

¹¹ Според **Базанов, И.** Курс по римско право. Том I. Кн III. Ун. печатница, С., 1940 г., с. 508 тази трета кондикция се е появила през епохата на формулярния процес, в същия смисъл е и изложеного у **Жулар, Пол Фредерик.** Цит. съч., с. 880.

¹² Виж още по въпроса за *actio certae creditae pecuniae*, респективно *actio certae rei*, а така и за по-късно появилата *condictio incerti* у **Андреев, М.** Цит. съч., с. 349–353, така и у Новицкий, И. Б., Перетерский, И. С. Римское частное право. *Institutiones*, Москва, Юристъ, 1999 г., с. 440 и сл.

¹³ Виж още у Андреев, М. Цит. съч., с. 349–353.

¹⁴ По всяка вероятност те възникват като юридическа санкция за случаите, в които задължението да се върне изпълненото въз основа на едно нищожно задължение се натъква на характерните за римското право абстрактни способи за прехвърляне на блага като *mancipatio*, *traditio*, *in iure cessio*, които блокират възможността връщане на даденото да се търси по пътя на ревандикация. Тази особеност на римското право прави необходимо признаването на един личен иск срещу този, по отношение на който е престигнато в изпълнение на нищожния дълг. Виж **Belling, D.** *European Trends in the Law on Unjustified Enrichment – From the German Perspective.* – Korea University Law Review, 2013, № 13, pp. 43–45.

рамките на легисакционния процес¹⁵, чиято формула не обозначаваля причина¹⁶, на която искът е заведен¹⁷, което и оправдава определянето им и като абстрактни искове¹⁸. *Legis actio per condictionem* е един от петте вида *legis actiones*, за които свидетелства Гай в своите Институции¹⁹, като се предполага, че той е и най-новият от тях. Някои романисти са на мнение, че тази нова форма на *legis actiones* не е въведена, за да даде защита на нови притезания, а по-скоро, за да опрости самото производство²⁰.

И въпреки че областта на приложение на кондикциите в различни периоди остава спорна, може би е достатъчно да се каже, че кондикционните искове възникват като средства, приложими в случаите на *stipulatio* (*ex certa stipulatione*), а така и *ex causa furtiva*, като първоначално едва ли са имали по-широко приложно поле. По-късно започват да се прилагат и към съглашения за заем (*mutuum*). Може да се каже, че чрез търсене на аналогия с реалните договори (и най-вече с *mutuum* – *ex mutuo*, който е бил типичен *certum creditum*), приложното поле на института постепенно се разширява и към случаите на недължимо платено, което погрешно платилият е смятал, че дължи²¹. С разширяване на приложното поле на *condictio* през по-

¹⁵ Легисакционният процес е първият процес, за който ни дават сведения правните паметници на Рим, като самата процедура *per legis actiones* съответства исторически на епохата на квинтското право. Легисакционният процес бил строго формалистичен, като страните трябвало да изразят своите твърдения и претенции в точно определена, тържествена форма, изпълнявайки ритуал, който се състоял в произнасянето на определени словесни формули. Виж **Андреев, М.** Цит. съч., с. 89, така и **Новицкий, И. Б.** Основы римского гражданского права: Учебник для вузов. Лекции. М.: Зерцало, 2000, с. 34.

¹⁶ **Жирар, П.** История и система на римското право. Част II. Облигационно право. Превод С. Ангелов. Издание на СУ, 1915 г., с. 878.

¹⁷ **Жирар, П.** Цит. съч., с. 879.

¹⁸ Било достатъчно ищецът да твърди, че ответникът му дължи, без да сочи на какво основание този дълг е възникнал.

¹⁹ Gai. 4.12: *Lege autem agebatur modis quinque: sacramento, per iudicis postulationem, per condictionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.*

²⁰ **Базанов, И.** Цит. съч., с. 508. Така и **Новак, Д.** Неоснователно обогатение. М: Статут 2010, с. 13.

²¹ Така Гай настоява на сходство в структурно отношение със заема (*mutuum*), казвайки „*Is quoque qui non debitum asserit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur*”, като по този начин всъщност спори, че кондикцията, че се дължи нещо, като не се сочи основанието, се насочва именно срещу такъв

следните векове на Републиката римската юриспруденция започва да използва *condictiones* като средство за връщане (възстановяване) на онова, което е придобито от чуждо имущество²² неправомерно и без договор²³. Това дава основание същите да бъдат разглеждани като исторически обуславящи възникването на института на неоснователното обогатяване, включително като самостоятелен източник на облигационни задължения²⁴.

1.2. Обща характеристика на кондикциите в класическото и следкласическото право

През класическата епоха, след като формуларният процес заменя легисакционната процедура, *condictio* остава един абстрактен личен иск на цивилното право *stricti iuris*²⁵. Според някои в класическия период кондикциите са се използвали основно за две неща – за отмяна на прехвърляне на собственост без наличие на правно основание (*datio*) и за да се иска връщане на откраднато имущество (*condictio furtiva*), ако предишният собственик не може да предяви ревандикационна претенция²⁶. За успешното провеждане на кондикционната претенция

човек, който е получил нещо по пътя на заема.

²² **Дернбург, Г.** Пандекты. Т. 3: Обязательственное право. 2-е изд./Пер. погр. рук. и ред. П. Соколовского. М.: Тип. унив., 1904, С., с. 446. Цитиран по **Новак, Д.** Цит. съч., с. 17.

²³ В тази връзка **Новицкий, И. Б.** Цит. съч., с. 415 настоява на това, че е твърде спорно дали в класическото РП е получил признание общ принцип, че от факта, че определено имущество благо се намира в правната сфера на обогатилния се за сметка на имуществото на друго лице, без да е наличие юридическо основание за това разместване, дали веднага поражда задължение за връщане на така полученото неоснователно обогатяване.

²⁴ **Zimmerman, R.**, *The law of obligations*. p. 837.

²⁵ Разликата между искове *stricti iuris* и *actiones bona fidei* най-общо се свежда до това, че при първите задължително следвало да е наличие съответствие между *intentio* и *condemnatio* – „*Si paret... centum dari oportere, – centum condemnato*“, като на съдията не се предоставяло право да съобрази тяхното съдържание с изискванията на добросъвестността, докато при вторите в *intentio* на формулата била включена клауза *ex fide bona*. Това от своя страна позволявало на съдията при разглеждане на делото да съобрази изискванията на добросъвестността дори и при липса на направено *exsertio metus* или *exsertio doli*. Виж **Новицкий, И. Б., Перетерский, И. С.** Цит. съч., с. 112.

²⁶ Така **Schermaier, M. J.** ‘Performance-Based’ and ‘Non-Performance Based’ Enrichment Claims: The German Pattern European Review of Private Law. 2006, № 3, p. 367.

от този период повечето романисти приемат, че е необходимо да е осъществено едно *datio*²⁷, макар и това твърдение да не е неоспоримо²⁸. Оттук и спорът относно изискването за *datio* се пренася и по посока необходимостта *datio* да се основава на своя собствена кауза, което оправдава и противоречията около това дали валидно *datio* изисква като задължителна предпоставка *negotium*²⁹ между страните или не. На следващо място, за успешното провеждане на кондукционната препенция трябва нуждата целта, въз основа на която е осъществено *datio*, да пропадне, да не се осъществи. Затова и повечето романисти свързват кондукциите от тази епоха с липсата на *causa retinendi*³⁰. Като пример за пропаднала цел може да бъде даден случаят, в който едно лице по погрешка извършва *datio* с цел да погаси дълг (*solvendi causa*), който обаче не се дължи (*indebitum*). Поради фрагментарната и затворена система на римското договорно право се приема, че изискването за *datio* е спазено и когато липсва валиден договор, но при наличие на очакването, че получателят на престираниято ще направи нещо (*a datio ob rem*) и така, ако очакванията не се оправдаят, отново сме изправени пред цел, която пропадна³¹.

²⁷ **Botterell, Andrew**, Property, Corrective Justice, and the Nature of the Cause of Action in Unjust Enrichment. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. 20, No. 2, pp. 275–296, 2007. Достъпна на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=995518>

²⁸ **Журап, П.** Цит. съч., с. 885 сочи като едно от най-значимите изключения *condictio furtive*, която според него се прилага в случаи на кражба, макар и кражбата не е довела до прехвърляне на собствеността. Като изключения от изискването за *datio* се сочат и други сходни ситуации, при които става дума по-скоро за отнемане на това, което се дължи, като тези и други хипотези могат да бъдат описани като *ex iniusta causa*.

²⁹ Въпросът дали за прилагане на *condictio* е задължително и необходимо наличието на *negotium* е дискуссионен, като според някои в римското право кондукцията се е прилагала и в случаи на *consumption*, *accessio*, *commixtio* или *confusio*, в които безспорно не може и дума да става за *negotium*. Отхвърлянето на изискването за *negotium* е аргументирано още и с неговия ретрикативен потенциал, който би довел до неприложимост на *condictio* в редица случаи. Виж още по този въпрос у **Zimmermann**, *The Law of Obligations*, p. 854, така и **Хаусманнингер, Х.**, Цит. съч., с. 420, **Андреев, М.** Цит. съч., с. 353.

³⁰ Така **Хаусманнингер, Х.** Цит. съч., с. 417.

³¹ Изключения от това са случаите, в които очакваният резултат настъпва, но самото получаване на *datio* е неморално и срамно (*a datio ob turpem rem* or *ob turpem causam*) или при незаконно (*a datio ob injustam causam*). В подобни случаи, макар и да не може да се говори за пропаднала цел, възста-

1.3. Кондикциите в епохата на Юстиниан и *Corpus Iuris Civilis*

В следкласическото право концепцията за кондикцията като процесуално право губи своето значение и бива напълно забравена в епохата на вулгаризиране на римското право³². Затова и когато Юстиниан възкресява *condictio* в съответствие с духа на класическото римско право, значението вече бива силно променено. *Condictio* заживява като термин на материалното право, който се използва, за да обозначи всички тези извъндоговорни и неосновани на деликт случаи, в които е изглеждало несправедливо ищецът да бъде оставен без обезщетение³³ и към които случаи юристите на класическото право са били готови да приложат кондикцията в нейния процесуален смисъл.

От позицията на Юстиниановите компилации може да се твърди, че навярно още класическите римски юристи правят опити да очертаят определени (типични) случаи, в които може да се приложат отделните кондикции, без обаче да разпознават отделните видове кондикции като такива, а по-скоро прилагат кондикциите към определени ситуации, в които се счита, че е несправедливо ищецът да бъде оставен без средство за защита. Навярно едва в епохата на Юстиниан тези искове биват допълнително усъвършенствани, развити и систематизирани, като се появяват специални кондикции³⁴, макар и да не е ясно дали това става още в епохата на следкласическото право, или същите са последица от делото на Трибуниан. В Дигестите намираме *condictio indebiti* (за недължимо получено), *condictio sine causa* (за дадено по недействителен договор), *condictio ob causam finitam* (за дадено на отпаднало впоследствие основание), *condictio ob turpem vel injustam causam* (за получено при срамна или несправедлива причина), *condictio causa data causa non secuta* (за дадено с оглед очаквано развитие, което се е осуетило), *condictio furtiva* (при кражба или измамливо действие)³⁵, които са заети от юристите

новяване на даденото се позволява по пътя на кондикциите, освен ако и полученият имущественото благо не е бил също изкушен и причастен към неморалността – т.нар. случаи на двойна неморалност.

³² Виж **Liebs, D.** *The History of the Roman Condictio up to Justinian.* – In: N. MacCormick and P. Birks (eds) *The Legal Mind: Essays for Tony Honore*. Oxford, 1986, pp. 163–183.

³³ **Zimmerman, R.**, *Op. cit.*, p. 839.

³⁴ За различните видове кондикции виж **Zimmermann, R.** *Op. cit.*, pp. 819–823.

³⁵ Виж **Андреев, М.** *Цит. съч.*, с. 349–350.

на Източната римска школа и именно в тази си форма са влезли в *Corpus Iuris Civilis*³⁶, превръщайки се в едно от най-забележителните и важни постижения на римската юриспруденция, които имат дълготраен ефект върху развитието на съвременното право³⁷.

Извън отделните видове кондикции в компилациите на Юстиниан могат да бъдат открити и други специфични средства за борба с неоснователното обогатяване, като *actio negotiorum gestorum*, *actio redhibitoria*, *actio de in rem verso*, правилата за справедлива цена (*iustum pretium*), специални привилегии като *in integrum restitution*, чрез които римското право признава определена защита в полза на обедненото лице или поне като такива ги разпознават по-късните интерпретатори на римското право в лицето на глосаторите и постглосаторите. Но като резултат от затворената контрактна система³⁸ и наличието на специални разрешения за определени случаи остават празноти, които правото не регулира поради липсата на общо правило. И макар създаването на конкретни предпоставки за различните кондикции и други фигури да внася известна стабилност, то непрестанно се появяват нови случаи, към които съществуващите правила се оказват неприложими. Затова и с прокрагване на идеята за справедливостта се поставя началото на опитите за известна генерализация или поне за попълване на празнотите между отделните кондикции в *Corpus juris*.

1.4. *Condictio, aequitas* и формулата „*nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiores*“

³⁶ В Кодекса поредността на представяне на кондикциите е както следва: *De conditione indebiti* (C.4.5.) , *de conditione ob causam datorum* – (C.4.6) – *de conditione ob turpem causa* (C.4, 7) – *de conditione furtive*; (C.4, 8); *de conditione ex lege sine causa vel iustam causa* C.4, 9, в част D.13.2 се съдържа *condictio ex lege* – състояща се от един единствен фрагмент, който казва, че ако възникне ново задължение и не съществува разпоредба, която да сочи приложим иск, лицето следва да използва *ex lege agendum est*.

³⁷ На отделните видове кондикции е посветена книга XII и XIII от *Дигестите*, като условно книга XII съдържа класификация на кондикциите , които са разделени съгласно своята *causa*, тоест спрямо различните обстоятелства, които служат като основание на иска.

³⁸ В състоянието, в което *Дигестите* отразяват римското договорно право, налага извода, че то е познавало само четири вида договори, които са били снабдени с *actio*, а именно: вербални, литерални, реални и консенсуални. Виж още по този въпрос у Чолов, Р. Римското частно право. София, Сиела, 2000, с. 121 и сл.

Съвременните романисти проследяват тези тенденции до D.50.17.206³⁹, за който фрагмент се твърди, че почива на естествена справедливост⁴⁰ и че съдържа фундаментален принцип, върху който се изгражда цялото съвременно право на неоснователно обогатяване⁴¹. Този извод се прави въз основа обобщената формула на D.50.17.206, гласяща, че съгласно естественото право и справедливостта никой не следва да се обогатява за сметка на друг⁴², като за автор на това твърдение е сочен класическият римски юрист Pomponius. Не може да се отрече, че подобни генерализации не липсват и на други места в *Corpus iuris civilis*⁴³. Едновременно с това в компилацията изобилстват и множество правила, уреждащи специални средства за имуществено уравнение, като на това противоречие внимание обръщат глосаторите. Да не говорим, че напълно липсва яснота по въпроса какво точно са имали предвид римските юристи чрез подобни общи формулировки – дали става дума за принцип с по-скоро етично, отколкото правно значение, или *regula iuris*, чиято роля е да обясни защо в определени случаи се предоставя иск, без да се превръща в самостоятелно основание, от което да бъде призната претенция в полза на обеднялото се лице⁴⁴. И като си дадем

³⁹ Pomponius D.50.17.206: “Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiores”, като често заедно с този фрагмент се сочи и текстът на D.12.6.14: “Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiores”.

⁴⁰ Базанов, И. Цит. съч., с. 505.

⁴¹ Smits, J. A European Law on Unjustified Enrichment? A Critical View of the Law of Restitution in the Draft Common Frame of Reference’ in Antoni Vaquer (ed), *European Private law Beyond the Common Frame of Reference*. Europa Law Publishing 2008, pp. 153–155.

⁴² Van Zyl, D. H. The General Enrichment Action Is Alive and Well. *Acta Juridica*. Autumn 1992, Volume 15, № 3, p. 115.

⁴³ Ulpianus заключва, че ‘iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi’, имайки предвид, че човек може да получи, поиска и да се възползва само от това, което му се следва и дължи. Виж Zimmermann, R. Unjustified Enrichment: The Modern Civilian Approach. *OJLS*. 1995, Volume 15, № 3, p. 403. В D.50.17.206. Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiores, Paul (D: 12:6:15pr) говори за естественото право като източник на неоснователното обогатяване, а за Celsus и Ulpian (D.12, 4, 3, 7) естествената справедливост е водещият принцип на неоснователното обогатяване. Виж D. H. van Zyl. *History and Principles of Roman Private Law*. 1983, p. 318.

⁴⁴ Zimmerman, R. A road through the enrichment-forest? Experiences with

сметка и че римското право е силно казуистично и фрагментарно като уредба, а автентичността на някои интерполирани текстове често е съмнителна, то би било почти безнадежно да търсим последователна теория на кондикциите в Дигестите. По-скоро става дума за обща идея или правен принцип, отразяващ някакъв теоретичен идеал, формулировка, която служи само като обяснение защо в определени случаи римското право признава средство за защита, но не и за правило с пряк регулативен потенциал.

Вярно е, че тръгвайки от общото правило, което Pomponius формулира, е трудно да не се съгласим, че обогатяването за чужда сметка не е позволено. Същевременно, като изразители на една толкова широка формулировка, биха могли да бъдат дадени както договорно право, така и деликтно право. Затова и едва ли би било издържано да се твърди, че в законодателството на Юстиниан забраната за неоснователно обогатяване е получила изрична санкция, бидейки формулирана като общо правило⁴⁵. И този извод не се променя от съществуването на специфични форми на отговорност за неоснователно обогатяване извън системата на кондикциите, които са основани на естествената справедливост. Сред тях могат да бъдат посочени *actio negotiorum gestorum (contraria)*, а така и някои *actiones adiecticiae qualitatis*, сред които най-голямо значение за генерализиране отговорността за неоснователно обогатяване има *actio de in rem verso*, който в доктрината на *ius commune* се определя като *actio utilis de in rem verso*.

1.5. Отговорност за неоснователно обогатяване извън системата на кондикциите – *actio de in rem verso*

Actio de in rem verso възниква първоначално като един от гобавъчните иски в римското право *actiones adiecticiae qualitatis*⁴⁶ редом с *actio exercitoria*, *actio institoria*, *actio quod iussu* и *actio de peculio*. Общото между всички тях е, че те санкционират отговорността на *dominus* за чужди действия, за да бъде обезпечен този, който е

a general enrichment action. – *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 1985, № 18, pp. 1–20.

⁴⁵ Zimmermann, R. *The law of Obligations*. Op.cit, с. 852, така и D. H. van Zyl. *History and Principles of Roman Private Law*, 1983, p. 318.

⁴⁶ За което се приема, че са иски, касаещи отговорността за действия на други лица, които преторът дава на кредитора срещу лице, което не е участвало при сключване на акта, за да обезпечи възможността на първия да се удовлетвори.

договарял с роб или подвластен. И това е лесно обяснимо, доколкото на римското право е непознат институтът на прякото представителство, а подвластните и робите били недееспособни и техните действия не могат да обвържат домовладелеца. Оттук и нуждата от защита интересите на трети лица, които са договаряли с роби или подвластни, води до развитието на *actiones adiecticiae qualitatis*⁴⁷. Така от Институциите на Гай, където откриваме сведения за съществуването на *actio exercitoria*, *actio institoria* и *actio quod iussu*⁴⁸, научаваме, че те се прилагат към случаи, в които възложителят е солидарно отговорен за искове на своя подвластен или роб, за когото се презумира, че е действал въз основа на волята на своя *paterfamilias* или *dominus*.⁴⁹ Подобно е положението и на *actio de peculio*, в който случай обаче е било нужно *paterfamilias* да е отстъпил на своя подвластен или роб *peculium*⁵⁰, откъдето и отговорността на *paterfamilias* се явява и субсидиарна, и ограничена по размер именно до стойността на *peculium*⁵¹. Когато обаче не е предоставен *peculium* или предоставеният не е достатъчен, за да покрие кредиторската претенция и едновременно с това *paterfamilias* е бил облагодетелстван от сключената от подвластния или роба сделка, преторът признавал *actio de in rem verso* в полза на кредитора, договарял с подвластен или роб. По този начин чрез *actio de in rem verso* се осигурява една допълнителна гаранция посредством отговорността на

⁴⁷ Хаусманнингер, Х. Цит. съч., с. 437-553.

⁴⁸ IG. 4.70. In primis itaque si iussu patris dominive negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumve comparavit; et recte, quia qui ita negotium gerit magis patris dominive quam filii servire fidem sequitur.

⁴⁹ Предметът на тези иски е посочен в Юстиниановата кодификация в рубриката, отнасяща се до преторския едикт и създадените с него иски: De institoria actione, De exercitoria actione, Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur (последното заглавие се касае както до *actio quod iussu*, така и до *actio de peculio de in rem verso*). Виж **Кореа, Л.** Съвременни проекции на *actiones adiecticiae qualitatis*. ISSN 2367-7007 Ius romanum, 2016, № 1.

⁵⁰ Най-общо *peculium* следва да се разбира като имуществена маса, от която на *paterfamilias* или на подвластния може да се отпусне кредит.

⁵¹ *Actio de peculio* в следкласическия период загубва своето значение поради развитието на ограничената дееспособност на подвластните. Що се отнася до „*peculium*“ настъпва съществена промяна дотолкова, доколкото прилагането на *peculium* не остава вече ограничено върху подвластните, а и лица, които стоят в социално зависимо отношение спрямо *dominus*, получават *peculium*.

paterfamilias успоредно с *naturalis obligatio*⁵² на подчинения.

Така в началния период на своето развитие *actio de in rem verso*⁵³ служи, за да бъдат разпространени по отношение на *paterfamilias* задълженията, поети от лица, които са *in potestate*. Но за разлика от *condictio*, с който винаги се свързва *actio de in rem verso*, последният не е бил основан на идеята за *sine causa* (в договорния смисъл). Напротив, прехвърлянето, което е довело до полза (*utilitas*) за *paterfamilias*, се явява придобито именно по пътя на валиден договор, разпознаваем като действие от негово име от друго лице. Същевременно това, което е *sine causa*, и следователно несправедливо и неоснователно, е това, което е отишло в полза на *paterfamilias* от договор, по който не той изпълнява. Именно тази липса на оправдание се изразява с формулата с препратка към една *iniuria*, към *sine (iusta) causa*. Това ясно личи и от процедурна гледна точка, доколкото *actio de in rem verso* дава възможност *condemnatio* да бъде постановен по отношение на субект, различен от този, посочен в *intentio*. Така преторът, гарантирал на този, който сключва договор с подвластен иск, който може да бъде предявен към подвластния, но осъден по него, е неговият *paterfamilias*. Така *intentio* определя като титуляр на задължението подвластния, който е действителната страна по правоотношението, но поради ограничената му дееспособност и вътрешните фамилни отношения домовладелецът, в качеството си на възложител, е отговорен по *condemnatio*. Затова и за уважаването на *actio de in rem verso* се изследва наличието на обогатяване, тоест увеличаване имуществото именно на *paterfamilias*. Изтъква се още, че е необходимо *paterfamilias* да се е възползвал от придобитото от роба или подвластния по силата на договора с трето лице. Сред романистите липсва консенсус по отношение на необходимостта да бъде установено за всеки конкретен случай „полезността“ на обогатяване на *paterfamilias*, като се изследва дали е налице полезност и

⁵² Под *Naturalis obligatio* в общи линии се разбират задължения, срещу които не може да се заведе иск, както и не може да се приведе в изпълнение, но имат други ефекти/въздействия/в правно отношение. Не съществува възможност да се заведе дело срещу роб, но могат да бъдат гарантирани/осигурени/такива произтичащи от тях задължения особено/в частност/чрез поръчителство или чрез залог/депозит/, освен това едно такова задължение остава да съществува с края на отношението на подчиненост/зависимост.

⁵³ За историята на *actio de in rem verso* вж. **Chiusi, T.** *Die actio de in rem verso im römischen Recht.* München, 2001.

необходимостта от разхода, направен от подвластния⁵⁴. Затова и като безспорни случаи на обогатяване на *paterfamilias* се сочат едва няколко хипотези, касаещи придобиването на вещь, и по-конкретно: когато вещта/нещото/преминава непосредствено в имуществото на *dominus*; когато самото придобиване на вещь финансира чрез получаване на заем от роба или подвластния и след това преминава в имуществото на *dominus*, а така и случаите, в които вещта се купува най-напред за *rescuium* и чак след това минава в имуществото на *dominus*⁵⁵.

Съвременното тълкуване на римските източници води до неоднозначно разрешаване и на въпроса дали при *actio de in rem verso* възниква задължение на *paterfamilias* към подвластния или роба. Според някои за отговора на този въпрос следва да бъдат различени две самостоятелни хипотези. При първата е налице така наречената „директна версия“, в който случай полученото по сделката между третото лице и подвластния или роба преминава директно в имуществото на *paterfamilias*, поради което и в тежест на последния не възниква *Naturalobligatio*. Не така стоят нещата, когато е осъществена „индиректна версия“ – първоначално през *rescuium* и едва в един по-късен момент в патримониума на господаря. За този втори случай се обосновава, че *paterfamilias* има задължения спрямо притежателя на *rescuium* и поради това трябва да гарантира също и спрямо кредитора, който се явява трето лице, договаряло с роб или подвластен⁵⁶.

В епохата на Юстиниан *actio de in rem verso* заживява като *actio utilis de in rem verso* благодарение на няколко интерполирани текста, които позволяват този иск да се приложи и за всички случаи, в които ответникът се е възползвал (обогатил) от договор между ищеца и трето лице⁵⁷. За формирането на този извод решаващ се оказва С.4,

⁵⁴ Има и автори, които са на позицията, че искът следва да бъде уважен дори когато не може да се изхожда от ползата, но с тази особеност, че в подобни хипотези е необходимо съгласието (*voluntas*) на господаря като предпоставка за уважаване на претенцията. За дискусията по този въпрос вж. **Chiusi, T.** *Die actio de in rem verso im römischen Recht.* München, 2001, 125 и сл.

⁵⁵ **Chiusi, T.** *Op. cit.*, S.188.

⁵⁶ Виж още по този въпрос **Kupisch, B.** *Ungerechtfertigte Bereicherung*, p. 237–274 In: *Unjust enrichment: the comparative legal history of the law of restitution* Schrage, Eltjo J. H. [Publ.]. – Berlin (1999).

⁵⁷ **Nicholas, B.** *Unjustified Enrichment in the Civil Law and Louisiana Law.* Tulane

26, 7, 3, където едно лице (*primus*) предостава пари на един напълно правоспособен римски гражданин (*secundus*), който действа, за да обслужи интереса на трето лице (*tertius*). Когато *tertius* потвърди договор⁵⁸ или се възползва от сделката (получава паричната сума от *secundus*), то той бива обогатен. Това дава повод за разногласия сред интерпретаторите на Юстиниановите компилации при опита да се отговори на въпроса какъв иск следва да бъде признат за отстраняване на обогатяването на *tertius*. Мненията варират между *actio utilis de in rem verso*, *actio utilis negotiorum gestorum* (в който случай се приема, че *primus* *re ipso* е предприела без натоварване работата на *tertius*). Това дава основание на някои да изкажат твърдението, че границата между *actio de in rem verso utilis* и *actio negotiorum gestorum contraria* е толкова тънка, че дори много често *actio negotiorum gestorum contraria* се предостава наместо версионния иск⁵⁹.

Предложението тези случаи да бъдат разрешение въз основа на *actio utilis de in rem verso* са оправдани, доколкото и *ad. C.4, 26, 7, 3* и *actio utilis de in rem verso* се прилагат в случаите на обогатяване на трето лице⁶⁰. И така, ако първоначално този иск касае действията на роб или подвластен, договарял с трети лица, което е довело до обогатяване на *pater familias*, то тук вече виждаме същия този иск с разширено приложно поле, който вече се предостава дори в случаите, в които третото лице е договаряло със свободен, а не с роб или подвластен. Така постепенно *actio de in rem verso* започва да се прилага и по отношение на действия на трети лица, които не са противоправни, но и които не могат да бъдат квалифицирани като гестия⁶¹. Сред тези хипотези най-голямо е значението на случаите,

La Reviv, vol. 36 (1961 – 62), p. 619.

⁵⁸ Сред средновековните интерпретатори съществува спор по отношение на възможността потвърждаването да бъде извършено въобще, доколкото се предполага, че *secundus* се е загържил от свое име, а не от името на *tertius*, което и осуетява възможността на последния да потвърди съглашение между *primus* и *secundus*.

⁵⁹ **Van Zyl, D. H.** The general enrichment action is fine and well, *Acta Juridica*. 1992 (Essays in honour of Wouter de Vos), 115–130.

⁶⁰ **Hallebeek, J.** The Concept of Unjust Enrichment in Late Scholasticism. Nijmegen: Gerard Noodt Instituut. 1996, p. 36.

⁶¹ И при гестията и при *actio de in rem verso* се следва едно и също правило: *in rem autem versum intellegitur, quod utiliter vel necessario impensum*, а именно, че само необходими и полезни може да се считат отишли в полза на третото лице.

в които Х по силата на договорна връзка е изпълнил свое задължение, но от това изпълнение се е възползвало едно трето за договорната връзка лице. Затова и Х е свободен да съди за отстраняване на своето обедняване третото обогатило се лице, с което не го свързва договорна връзка. Според повечето автори основанието, на което иск срещу третото лице се предоставя, е именно договърът между други две, който обаче е довел до обогатяване на трето лице. Навярно и по тази причина формулата, с която *actio de in rem verso* влиза в естественоправните кодификации, е променена на обогатяване *ex alieno contractu*⁶² в търсене на *equita generalis*.

Всички дотук посочени случаи безспорно способстват за възникването на идеята за обща претенция и генерализиране на отговорността за неоснователно обогатяване. Но би било пресилено да кажем, че римските юристи са изхождали от някаква идея за създаване на обща претенция за неоснователно обогатяване, а още по-малко като обща догматична основа на системата от различни кондиционни претенции и други средства за защита. Тази идея се развива през Средновековието в учението на глосаторите и техните последователи – коментаторите⁶³, когато текстовете на Юстиниановите компилации, като завършен резултат от едно продължително и със сигурност нелишено от противоречия развитие на римското право през Античността, се превръщат в отправна точка за учените от Болоня⁶⁴ от XII в. насетне. И макар и да са раздвоени разбиранията

⁶² Така **Zimmerman, R.** Op. cit., p. 880.

⁶³ 'Postglossators' се използва, за да обозначи примествеността с глосаторите, но според някои автори е по-добре, за да бъде разкрита новостта на техните методи и техники, същите да бъдат наричани коментатори. Вж. **Wieacker, F.** A History of Private Law in Europe, with Particular Reference to Germany. Translated by Weir Tony. Foreword by Zimmermann Reinhard. New York: Clarendon Press of Oxford University Press. 1996, p. 56.

⁶⁴ В началото на XII в. със създаването на Университета в Болоня започва изучаването на римското право като първата генерация учени – глосаторите, започват да интерпретират *Corpus iuris civilis* в неговите средновековни форми и така се създава значителен обем от научни трудове – глоси, лекции (*lecturae*), *summae*, etc. През XIV и XV в. продължители на делото на екзегезата на глосаторите се явяват коментаторите, които вече не пишат глоси, а коментари, а така и създават *consilia* – консултации по специфични съдебни спорове. През тази епоха изучаването на римското право се разпространява до почти всички части на Южна Европа като с утвърждаването на каноническото право и изграждането на редица университете-

дали в този период окончателно се утвърждава идеята за създаване на обща претенция за неоснователно обогатяване⁶⁵, то безспорно усилията на глосаторите, а така и на коментаторите по посока генерализиране отговорността за неоснователното обогатяване чрез интерпретиране текстовете на Античността са забележителни⁶⁶.

ми, учението за римското право постепенно си пробива път и в Северна Европа, прониквайки в практиката и поставяйки основата на обща правна култура/основа на континента *ius commune*. Виж **Hallebeek, J.** *Structure of Medieval Roman Law: Institutions, Sources, and Methods*. *The Oxford Handbook of European Legal History*, Edited by Heikki Pihlajamäki, Markus D. Dubber, and Mark Godfrey, Print Publication Date: Jul 2018 Subject: Law, History of Law Online Publication Date: Aug 2018 DOI: 10.1093/oxfordhb/9780198785521.013.1’.

⁶⁵Така **Мумев, К.** Възникване и развитие на идеята за общ фактически състав на неоснователното обогатяване. – *Правната наука – традиции и актуалност*. Пловдив. Университетско издателство „Паусий Хилендарски“, 2012, с. 310–311.

⁶⁶**Kull, A.** James Barr Ames and the Early Modern History of Unjust Enrichment. – *Oxford Journal of Legal Studies*, № 25, 2005, pp. 297–319, p. 310.

Ирина Богданова
Искът по чл. 59 от Закона за задълженията и договорите

Издателски редактор *Йорданка Фурнаджиева*
Коректор *Нина Джумалийска*
Дизайн на корица и предпечат *Яна Аргиропулос*

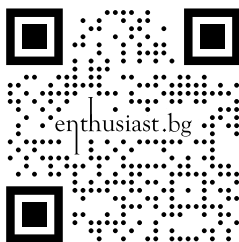
Българска. Първо издание
Формат 70x100/16
Печатни коли 36,5
ISBN 978-619-164-627-2

Издава

enthusiast

Запазена марка на „Алто комюникейшънс енд пбблишинг“ ООД
София, бул. „Васил Левски“ № 31
тел.: 02/943 87 16
e-mail: office@enthusiast.bg

Книгите на „Ентусиаст“ може да закупите от
www.enthusiast.bg

Печат МУЛТИПРИНТ

Ирина Веселинова Богданова е доктор по право, главен асистент към катедра „Гражданскоправни науки“ на Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Адвокат е в Софийска адвокатска колегия.

Книгата представлява първото специално посветено на иска по чл. 59 ЗЗД монографично изследване в българската правна литература. На основата на подробен исторически и сравнително-правен анализ, чрез систематизиране на водещите тези в по-старата и съвременната българска и чужда доктрина с отчитане на по-новите разрешения в съдебната практика е проследена еволюцията на идеята за обща претенция за неоснователно обогатяване, а така и историческите, и систематичните аргументи срещу нейното въвеждане, които именно оправдават възприемането на субсидиарната догма и отчасти обясняват нейните нива на действие и правна същност. Оттук изложението предлага едно по-различно обяснение и на отделните елементи от фактическия състав на иска по чл. 59 ЗЗД, както и на последиците, респективно проблемите от неговото приложение на материалноправна и на процесуалноправна плоскост.

Цена: 30 лв./15.35 €

9 786191 646272

www.enthusiastr.bg